

Αριστείδης Ν. Σγατζός
Τρία πέσος, δεκάδες αντιφάσεις
Συμβολισμοί του χρήματος σε μια κοινωνία
του «υπαρκτού σοσιαλισμού»

Πρόλογος

Αρχές Αυγούστου του 1997. Δώδεκα χιλιάδες νέοι και νέες απ' όλο τον κόσμο, αντιπρόσωποι πολιτικών νεολαιών και κομμάτων της Αριστεράς (κομμουνιστές όλων των αποχρώσεων, τάσεων και κομμάτων, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, οικολόγοι, αυτόνομοι) εγκαταλείπουν από το αεροδρόμιο «Χοσέ Μαρτί» της Αβάνας το νησί της Κούβας. Στις αποσκευές τους έχουν στείβες προκηρύξεων, αφίσες, άλλο πολιτικό έντυπο υλικό, σημειώσεις από τη συμμετοχή τους σε συζητήσεις, σουβενίρ από το νησί αυτό της Καραϊβικής, μπουκάλια ρούμι και πούρα. Το 14ο Παγκόσμιο Φεστιβάλ Νεολαίας και Φοιτητών έχει τελειώσει. Πάρα πολλοί απ' αυτούς, όμως, στη τσέπη τους ή σε μια θήκη του πορτοφολιού τους έχουν κι ένα νόμισμα. Ένα νόμισμα που στη μια πλευρά του έχει το εθνόσημο της Κούβας και στην άλλη το σύνθημα «Πατρίδα ή Θάνατος» (Patria O Muerte) και τη μορφή ενός γιατρού από την Αργεντινή

που, αφού πολέμησε στην Ονδούρα, τη Σιέρα Μαέστρα της Κούβας, έγινε Διοικητής Τράπεζας και Υπουργός Βιομηχανίας της νησιώτικης αυτής χώρας. Στη συνέχεια, πολέμησε στο Κογκό και τα βουνά της Βολιβίας, όπου βρήκε το θάνατο από άντρες του βολιβιανού στρατού και πράκτορες της CIA. Σήμερα η μορφή του δεσπόζει σε όλα τα δημόσια κτίρια της Κούβας, στις πλατείες και τους δρόμους, έγινε αφίσα που κοσμούσε και κοσμεί νεανικά δωμάτια στην Ευρώπη και την Αμερική, αφίσα, σημαία, το όνομα του στίχος ποιήματος και τραγουδιού. Η μορφή του κομαντάντε Ερνέστο «Τσε Γκεβέρα» κοσμεί και την πίσω όψη του νομίσματος των τριών πέσος της Κούβας.

Το νόμισμα

Εθνικό νόμισμα της Κούβας είναι το κουβανικό πέσος. Η κυβέρνηση που ανέλαβε την εξουσία στη χώρα μετά την επανάσταση του 1959 το διατήρησε όπως και άλλα σύμ-

Ο Αριστείδης Ν. Σγατζός είναι υποψήφιος διδάκτορας Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Η εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μαθήματος «Οικονομική Ανθρωπολογία» του Γ' Εξαμήνου του μεταπτυχιακού κύκλου σπουδών του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

βολα του «έθνους» (εθνικός ύμνος, σημαία). Ο «εθνοκαπελευθερωτικός χαρακτήρας», βέβαια, του κινήματος του Κάστρο και των συντρόφων του δεν ερχόταν σε αντίθεση με κάτι τέτοιο, ίσα-ίσα μάλιστα. Τώρα βέβαια τα νομίσματα, μεταλλικά και χάρτινα, άρχισαν να προβάλλουν τις νέες αντιλήψεις και τα ιδανικά που πρόσβενε η επανάσταση, όπως επίσης και τους ήρωες των επαναστατικών πολέμων κατά των Ισπανών, με πρώτο και καλύτερο τον Χοσέ Μαρτί.

Το συγκεκριμένο νόμισμα των τριών πέσος είναι μεταλλικό. Στη μια πλευρά του, όπως προαναφέραμε, έχει το εθνόσημο της Κούβας, το οποίο συναντάς σε δημόσια έγγραφα και δημόσια κτίρια. Πρόκειται για ένα θυρεό αποτελούμενο από μια ασπίδα περιτριγυρισμένη κατά τα 2/3 από κλώνους δάφνης και η οποία τέμνεται κάθετα από μια δέσμη ράβδων, πάνω από τις οποίες προβάλλει ο φρυγικός σκούφος τον οποίο κοσμεί ένα άστρο. Το πάνω τμήμα της ασπίδας κοσμεί ένα φοινικόδεντρο με φόντο βουνά και το μισό αριστερό της οι λωρίδες που συναντά κανείς στη σημαία της Κούβας. Πάνω από το εθνόσημο υπάρχει η επιγραφή «Republica de Cuba», ενώ από κάτω της η αξία του νομίσματος, Tres Pesos. Η άλλη πλευρά του κοσμείται από την μορφή του Τσε και το σύνθημα «Patria O Muerte», ενώ φέρει και την ημερομηνία έκδοσής του (1992)

Το πέσος convertibles

Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και τη διάλυση της ΚΟΜΕΚΟΝ, η Κούβα έχασε τους σημαντικότερους οικονομικούς εταίρους της, με αποτέλεσμα μετά το 1989 να μπει στη χειρότερη περίοδο οικονομικής ύφεσης. Η κυβέρνηση ταυτόχρο-

να είχε να αντιμετωπίσει έναν εντεινόμενο οικονομικό πόλεμο από τις ΗΠΑ, ιδιαίτερα μετά το νόμο Helms-Barton. Η κυβέρνηση προσπάθησε τότε να αναπτύξει τον τουριστικό τομέα της οικονομίας. Η άνδρωση όμως ενός συστήματος παράλληλου με την κρατικά ελεγχόμενη οικονομία οδήγησε στη λήψη μέτρων ελέγχου του συναλλάγματος που έμπαινε στη χώρα. Έτσι εκδόθηκε το πέσος convertibles, με ισοτιμία 1:1 με το αμερικανικό δολάριο, το οποίο χρησιμοποιείται αποκλειστικά από τους τουρίστες, παράλληλα με τα αμερικανικά δολάρια. Κι εδώ το χαρτονόμισμα των 3 πέσος φέρει τη μορφή του Τσε.

Το νόμισμα των τριών πέσος και οι Κουβανοί

Ο τουρίστας στην Κούβα αν δεν «χρησιμοποιήσει» τη «μαύρη αγορά» για να αλλάξει δολάρια με κουβανέζικα πέσος, δύσκολα θα έρθει σε επαφή με το τοπικό νόμισμα, που κατά τα άλλα χρησιμοποιείται από τους ντόπιους για τις καθημερινές συναλλαγές στην αγορά, στο μπαρ του δρόμου, στην υπαίθρια καντίνα. Κατά την παραμονή μας όμως στην Κούβα ήρθαμε σε επαφή και με άλλες χρήσεις του νομίσματος των τριών πέσος με τη μορφή του Τσε.

Στην πρώτη, το νόμισμα μετατρεπόταν σε σουβενίρ προς πώληση. Σε πολλά σημεία συναντούσες Κουβανούς οι οποίοι σου πρότειναν να αγοράσεις για ένα δολάριο ένα νόμισμα των 3 πέσος. Η επίσημη σχέση πέσος με δολάριο ήταν την εποχή που εμείς βρισκόμασταν στην Κούβα στο 1:22, ενώ στη «μαύρη» έφτανε στο 1:40 ή 1:50. Αν και δεν είχα ίδια εικόνα, κάποιιοι μας είπαν ότι νομίσματα των τριών πέσος κυκλοφορούσαν και «δεμένα» σε μενταγιόν.

Από την άλλη, οι περισσότεροι από μας απέκτησαν το δικό τους νόμισμα με τη μορφή του Τσε όχι με αγορά, αλλά ως δώρο από τις οικογένειες που μας φιλοξενούσαν ή άλλα πρόσωπα με τα οποία είχαμε αποκτήσει φιλικές σχέσεις. Συνήθως το δώρο δινόταν εν μέσω κάποιας πολιτικής συζήτησης και ιδιαίτερα όταν αναφερόταν ο Κομαντάντε Γκεβέρα. Τότε κάποιος από την οικογένεια σηκωνόταν, άνοιγε το πορτοφόλι του και ανέσυρε από μέσα ένα ή δύο νομίσματα, τα οποία σου έδινε. Σε μένα το δώρο συνοδευόταν κι από ένα μονόπεσο με τη μορφή του Χοσέ Μαρτί. (Η δική μου οικογένεια ήταν επαγγελματικά μέλη του κόμματος και ίσως αισθάνθηκαν την ανάγκη να εκφράσουν με τα δύο νομίσματα καλύτερα την αντίληψη του κόμματος για την οριοθέτηση της κουβανικής επανάστασης και ως εθνικής και ως κοινωνικής.)

Την ίδια λειτουργία του δώρου, όμως με έναν ιδιότυπο τρόπο άμεσης ανταπόδοσης, είχε η προσφορά νομίσματος των τριών πέσος σε ξένο, αλλά με την προτροπή κι αυτός να αντιπροσφέρει ένα νόμισμα από τη δική του πατρίδα. Αυτή η ανταλλαγή γινόταν μεταξύ προσώπων που δεν είχαν αναπτύξει στενές σχέσεις, απλά γνωρίστηκαν κάπου και κυρίως στους χώρους του φεστιβάλ ή σε κάποιο μπαρ. Η ίδια όμως συνήθεια υπήρχε και μεταξύ άλλων λατινοαμερικάνων αντιπροσώπων. Κατά την επίσκεψή μας στο κλαμπ της Αμερικής, είχαμε ανταλλαγές αυτού του είδους με αντιπροσώπους από την Ουρουγουάη και το Μεξικό¹.

Το νόμισμα των τριών πέσος και οι αντιπρόσωποι στο Φεστιβάλ

Το νόμισμα δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί «επίσημα» από τους αντιπροσώ-

πους, όπως άλλωστε και κανένα άλλο κουβανικό νόμισμα. Η τουριστική μας βίζα δεν μας επέτρεπε να ανταλλάξουμε τα δολάρια μας με πέσος. Πάντως, τα νομίσματα των τριών πέσος ήταν τόσο περιζήτητα, ώστε αν έπεφτε στα χέρια κάποιου αντιπροσώπου μάλλον δεν θα το χρησιμοποιούσε ως νόμισμα. Η χρήση του σαν σουβενίρ μάλλον θα υπερετρούσε. Πολλοί μάζεψαν άλλωστε κάποια απ' αυτά τα νομίσματα για να τα φέρουν στην Ελλάδα ως «δωράκια» σε οικεία τους πρόσωπα. Πολλοί έλεγαν ότι θα ακολουθήσουν την πρακτική που ξέραμε από παλιότερους επισκέπτες της Κούβας να δένουν το νόμισμα σε μενταγιόν με ασημένιο δέσιμο. Ένας αντιπρόσωπος μου είπε ότι θα το τοποθετήσει σε περιόπτη θέση στη συλλογή νομισμάτων που διατηρεί.

Το χρήμα—κοινωνική σχέση και σύμβολο

«Η πρώτη λειτουργία του χρήματος είναι να χρησιμεύει ως μέτρο των αξιών, να δίνει στα εμπορεύματα το υλικό με το οποίο θα εκφράσουν την αξία τους», τονίζει ο Κ.Μαρχ στο *Κεφάλαιο*. Δεν είναι το χρήμα εκείνο που κάνει τα εμπορεύματα ομοειδή και ικανά να συγκρίνονται το ένα με το άλλο. Το αντίθετο. Επειδή στα εμπορεύματα ως αξίες είναι ενσωματωμένη (αντικειμενικοποιημένη) ανθρώπινη εργασία, μπορούν να συγκριθούν με βάση ένα άλλο εμπόρευμα, που έτσι γίνεται μέτρο των αξιών ή χρήμα. Το χρήμα ως μέτρο των αξιών είναι η αναγκαία μορφή του χρόνου του μέτρου της αξίας που υπάρχει μέσα στα εμπορεύματα, δηλαδή του χρόνου εργασίας, επισημαίνει ο ίδιος (Μαρξ-Κάουτσκι 1965, σ. 41). Η νομισματική μορφή του χρήματος πηγάζει από τη λειτουργία που επιτελεί ως

μέσο κυκλοφορίας, ενώ —από τη στιγμή που πήρε τη μορφή νομίσματος και ιδιαίτερα από τη στιγμή που εκδίδονται τα χαρτονομίσματα— αποχτά μια ύπαρξη αυτοτελή από το υλικό περιεχόμενό του (ό.π., σσ. 50-51). Όπως όμως το εμπόρευμα είναι μια κοινωνική σχέση, έτσι και το χρήμα. Ο Μαρξ το χαρακτηρίζει «κοινωνική δύναμη» (ό.π., σ. 51). Στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, το χρήμα είναι η αρχή και το τέλος της εξίσωσης που τον αναπαριστά: $X-E-X'$ ² (Μαρξ 1978, σ. 168), ενώ το ίδιο εμφανίζεται με την ίδια αινιγματική μορφή όπως και το εμπόρευμα, εκφετιχισμένο, μαγικό. Το αίνιγμα του χρήματος-εμπορεύματος, τονίζει ο Μαρξ, δεν είναι τίποτε άλλο παρά το αίνιγμα του εμπορεύματος-φetiχ που έγινε ορατό και θαμπώνει τα μάτια. Μια μαγεία που πηγάζει ακριβώς από το πώς ενσαρκώνεται μέσα σ' αυτά η ανθρώπινη εργασία (Μαρξ 1978, σ. 106).

Για τον Simmel, το χρήμα είναι ο βασικός μηχανισμός για το πέρασμα από την Κοινότητα στην Κοινωνία. Ο ίδιος το θεωρεί καταλύτη για τις απρόσωπες και αμοραλιστικές σχέσεις της αγοράς, βοηθώντας στον εξορθολογισμό και την κοινωνική ολοκλήρωση (Bloch και Perry 1989, σ. 4).

Το χρήμα όμως δεν είναι κάτι το μακρινό ή απρόσιτο για τον καθένα μας. Είναι στοιχείο της ζωής μας, στοιχείο της καθημερινότητάς μας και ως τέτοιο νοηματοδοτείται και ανανοηματοδοτείται συνεχώς. Έτσι, το χρήμα αποκτά διαφορετικά νοήματα σε διαφορετικούς πολιτισμούς αλλά και στο εσωτερικό του ίδιου πολιτισμικού πλαισίου (ό.π., σσ. 22-23). Ο Bloch, για παράδειγμα, θεωρεί ότι στους τύμβους της Μερίνα μπορεί να βρει κανείς το αναλυτικό ισοδύναμο της δυτικής έννοιας του εμπορίου. Εμπορεύματα και χρήματα στην περίπτωση του καπιταλισμού, τύμβοι και

ανθρώπινα υπολείμματα στην περίπτωση της Μερίνα, επισημαίνει. (Bloch 1989, σσ. 177 και 188), ενώ τονίζει ότι οι πολιτικοοικονομικές εξελίξεις αλλάζουν το συμβολισμό του χρήματος, αλλά αυτές οι αλλαγές θα πρέπει να κατανοηθούν με όρους των δομών που προϋπήρχαν (ό.π., σ. 186). Ενδιαφέρουσες και χρήσιμες για τη διερεύνηση του θέματός μας είναι οι εθνογραφικές παρατηρήσεις κοινοτήτων που θεωρούν το χρήμα μαρό και προσφεύγουν σε πρακτικές εξαγνισμού του. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το παράδειγμα των κατοίκων του νησιού Langkawi στη Μαλαισία που αναφέρει ο J. Carsten. Οι κάτοικοι του νησιού αυτού εξοβελίζουν το μαρό χρήμα στον κόσμο των γυναικών για να το καταναλώσουν οι ίδιοι βέβαια στη συνέχεια εξαγνισμένο με τη μορφή του μαγειρεμένου φαγητού (Carsten 1989, p. 136). Η το παράδειγμα των Φιτζιανών που μέσω τελετουργικών ανταλλαγών «ουδετεροποιούν»-εξαγνίζουν το χρήμα εντάσσοντάς το έτσι στον «φιτζιανό τρόπο ζωής» (Toih 1989, p. 160).

Συνδυάζοντας, λοιπόν, τα παραπάνω με τη θέση του Μαρξ ότι το χρήμα είναι κοινωνική σχέση, θα λέγαμε πως στο χρήμα και τις μορφές του (νομίσματα, χαρτονομίσματα) προβάλλεται όχι μόνο η κοινωνική σχέση που είναι το χρήμα αλλά και οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις του από τα συλλογικά ή ατομικά υποκείμενα.

Το χρήμα σε μια «σοσιαλιστική» κοινωνία

Πώς νοηματοδοτείται στο λόγο των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» —στις οποίες, παρά τις τοπικές ιδιαιτερότητες, μπορούμε να εντάξουμε την Κούβα— η ύπαρξη εμπορευματοχηματικών σχέσεων;

Η θέση που έρχεται ξανά και ξανά είναι ότι δεν υπάρχουν οι αντικειμενικές συνθήκες, τόσο από την άποψη της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων όσο και από την άποψη των σχέσεων παραγωγής, για την πλήρη κοινωνική διεύθυνση των σχέσεων παραγωγής. Η ύπαρξή τους είναι αντικειμενική γιατί αντανακλούν πραγματικές σχέσεις και δεν μπορούμε με το έτσι θέλω να τις «καταργήσουμε». Οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις αποτελούν συστατικό στοιχείο των σχέσεων παραγωγής στο σοσιαλιστικό στάδιο του κομμουνιστικού κοινωνικού σχηματισμού και «απονεκρώνονται» στην πορεία προς τον κομμουνισμό (Παπαχρήστος 1990, σ. 100). Για τον Λένιν είναι ξεκάθαρο ότι το χρήμα δεν μπορεί να καταργηθεί αμέσως (Λένιν 1982, τ. 32, σ. 263 — τ. 36, σσ. 134-135 — τ. 38, σ. 100 και αλλού)³. Στην Κούβα αρχικά έγινε προσπάθεια να περιοριστεί η χρήση του χρήματος, καταρχήν με την κατάργηση των χρηματικών δΟΣΟΛΗΨΙΩΝ ανάμεσα στις κρατικές επιχειρήσεις και τα εργοστάσια, στη συνέχεια όμως επανήλθαν οι χρηματικές συναλλαγές. Η καταδίκη των ριζοσπαστικών μέτρων ήρθε διά στόματος Κάστρο. «Όταν φαινόταν πως πλησιάζουμε πιο κοντά στις κομμουνιστικές μορφές παραγωγής και διανομής, στην πραγματικότητα απομακρυνόμαστε από τις ορθές μεθόδους για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού» (Κάννον 1987, σσ. 252-253).

Παρ' όλα αυτά, το χρήμα ανανηματοδοτείται. Μπορεί να είναι στοιχείο του καπιταλισμού, της παλιάς κοινωνίας, αλλά είναι κι ένα εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το εργατικό κράτος. Στο βιβλίο του Τέρνερ Κάννον, που ακόμη και η ελληνική του μετάφραση είναι επίσημη έκδοση της κουβανικής κυβέρνησης (εκδ. Χοσέ Μαοτί, 1989), τονίζεται πως «...το κέρδος, το

χρήμα, οι φόροι, ο τόκος και τα ημερομίσθια που πετάχτηκαν έξω από την μπροστινή πόρτα μαζί με τους καπιταλιστές στην αρχή της δεκαετίας του 1960 επέστρεψαν, ταπεινωμένα από την πίσω πόρτα για να χρησιμεύσουν σαν τρόπος μέτρησης, τήρησης λογαριασμών, για να κάνουν πιο αποδοτική μια οικονομία που ο σκοπός της άλλαξε ολοκληρωτικά» (ό.π., σ. 254).

Οι αντιφάσεις που δημιουργούνται είναι φανερές. Από τη μια το χρήμα, σε συμβολικό επίπεδο, σε μια καπιταλιστική χώρα όπως η προεπαναστατική Κούβα συνδέεται με τον καπιταλισμό και τη «διαφθορά»⁴ ενώ, από την άλλη, για διάφορους λόγους το χρήμα πρέπει να επιστρέψει, κι αυτή η επιστροφή πρέπει να δικαιολογηθεί. Το χρήμα, λοιπόν, απενδύεται την κοινωνική σχέση που εκφράζει, την «περηφάνεια» του και «ταπεινωμένο» έρχεται να υπηρετήσει τις νέες —σοσιαλιστικές— κοινωνικές σχέσεις.

Κι ερχόμαστε πίσω στο νόμισμα της Κούβας και ειδικότερα το νόμισμα των τριών πέσος. Το χρήμα και οι εκφράσεις του (νομίσματα, χαρτονομίσματα) αντανακλούν την παλιά διεφθαρμένη καπιταλιστική κοινωνία. Η χρήση τους όμως κρίνεται απαραίτητη. Οι πολιτικοοικονομικές αλλαγές θα πρέπει να εκφραστούν και στο επίπεδο των συμβόλων. Τα νομίσματα και τα χαρτονομίσματα, λοιπόν, με τις παραστάσεις τους στις δύο όψεις μάλλον είναι η «βασιλική οδός» για να καταδειχθεί σε συμβολικό επίπεδο η αλλαγή. Οι ήρωες της επανάστασης καταλαμβάνουν τη θέση τους σ' αυτά, μαζί με τα σύμβολα της πατρίδας, της σοσιαλιστικής πατρίδας. Ο Τσε μετά το θάνατό του δεν αργεί να πάρει τη θέση του σ' ένα απ' αυτά. Καθώς όμως αναδεικνύεται η μορφή του σαν ένα επαναστατικό σύμβολο όχι μόνο στην Κούβα αλλά σ' ολόκληρο τον κόσμο, το νόμισμα που φέρει τη

μορφή του παίρνει σε συμβολικό επίπεδο την κεντρική θέση ανάμεσα στα άλλα νομίσματα της Κούβας. Πολεμώντας στα βουνά της Κούβας, του Κογκό και της Βολιβίας, αυτός, ένας Αργεντινός, σημαίνει πολύ περισσότερο για έναν τουρίστα, έναν επισκέπτη, έναν αντιπρόσωπο του Φεστιβάλ από το άλλο μεγάλο σύμβολο της Κουβανικής Επανάστασης, τον Χοσέ Μαρτί (άλλωστε τη μορφή-σύμβολο του Χοσέ Μαρτί χρησιμοποιούν και οι εμιγκρέδες του Μαϊάμι που προσπαθούν να ανατρέψουν τον Κάστρο). Στο νόμισμα των τριών πέσος της Κούβας μπορεί να δει κανείς, σε συμβολικό επίπεδο, τις μεγαλύτερες αντιφάσεις του κουβανέζικου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Μια κοινωνία που θέλει να λέγεται σοσιαλιστική, στην οικονομία της οποίας όμως παραμένουν κυρίαρχες βασικές κατηγορίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (εμπορευματοποιητικές σχέσεις, χρήμα, κέρδος), μια κοινωνία που διακηρύσσει το διεθνισμό αλλά και την υπεράσπιση της πατρίδας την ίδια στιγμή, μια κοινωνία που αντιπαλεύει το κεφάλαιο αλλά το καλεί την ίδια στιγμή για επενδύσεις, μια κοινωνία που διοργανώνει το 14ο Φεστιβάλ νεολαίας καλώντας «συντρόφους απ' όλο τον κόσμο», από την άλλη όμως τους αντιμετωπίζει σαν τουρίστες, καλώντας τους να εναποθέσουν τα δολάρια τους (πολλοί από τους οποίους τα απέκτησαν με αιματηρές οικονομίες) για να «ενισχυθεί η οικονομία της». Οι μορφές του Τσε και των άλλων επαναστατών στα νομίσματα της Κούβας θα μπορούσε να πει κανείς ότι εξαγνίζουν το μισρό χρήμα που έρχεται από την παλιά κοινωνία. Αυτό όμως που δεν καταφέρνουν να εξαγνίσουν, να αλλάξουν εντέλει, είναι τις κοινωνικές σχέσεις της παλιάς κοινωνίας που, παρ' όλες τις διακηρύξεις, καθορίζουν σε τελευταία ανάλυση

τον κουβανικό κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό. Η αλλαγή σ' αυτό το επίπεδο προϋποθέτει τη συνταύτισή της με την ανθρωπινή δράση και, όπως τονίζει ο Μαοξ, «...μπορεί να νοηθεί λογικά μόνο σαν ανατρεπτική πράξη» (Μαοξ 1982, σσ. 86-87). Αυτού του είδους την πράξη κάθε άλλο την ευνοούν μοντέλα οργάνωσης σαν αυτά που συνηθίσαμε να ονομάζουμε «υπαρκτός σοσιαλισμός».

Σημειώσεις

1. Αργότερα, συζητώντας για το θέμα ανακαλύψαμε ότι οι περισσότεροι είχαμε δώσει το ελληνικό νόμισμα των 10 δραχμών με τον Δημόκριτο και το άτομο, κι αυτό μάλλον δεν ήταν άσχετο με τις ιδεολογικοπολιτικές απόψεις μας.

2. Στο Χ' εντάσσεται και η αρχικά επενδυμένη σε χρήμα αξία για την παραγωγή του εμπορεύματος (X) και η έκφραση σε χρήμα της πρόσθετης αξίας που παράγεται κατά την παραγωγή, δηλαδή, της υπεράξιας (χ).

3. Οι αναφορές αυτές είναι ενδεικτικές. Το ζήτημα αυτό απασχολεί έντονα τον Λένιν. Γράφει στο σχέδιο προγράμματος του ΚΚΡ (μτ): «Είναι αδύνατο να καταργηθεί το χρήμα αμέσως στην πρώτη περίοδο του περασμένου από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό. Γι' αυτό το λόγο τα αστικά στοιχεία του πληθυσμού εξακολουθούν να χρησιμοποιούν τα χαρτονομίσματα που παραμένουν στην ατομική τους ιδιοκτησία. Αυτά είναι πιστοποιητικά του δικαιώματος να παίρνουν οι εκμεταλλευτές τον κοινωνικό πλούτο για κερδοσκοπία, πλουτισμό και καταλήστευση των εργαζομένων. Η εθνικοποίηση των τραπεζών μόνο δεν είναι αρκετή για την πάλη ενάντια σ' αυτά τα υπολείμματα της αστικής ληστείας. Το ΚΚΡ θα επιδιώξει να εφαρμόσει όσο το δυνατό γρηγορότερα τα πιο ριζικά μέτρα που προετοιμάζουν την κατάργηση του χρήματος και στην πρώτη σειρά την αντικατάστασή του με βιβλιάρια καταθέσεων στα ταμειυτήρια, με τσεκ, με βραχυπρόθεσμα βιβλιάρια δικαιώματος να παίρνουν κοινωνικά προϊόντα κτλ την καθιέρωση της υποχρεωτικής κατάθεσης των χρημάτων στις τράπεζες κ.ά.» (Λένιν 1982, τ. 38, σ. 100).

4. Τονίζει ο Κάννον: «Οι ηγέτες της Επανάστασης, που προέρχονταν από μια πολύ διεφθαρμένη κοινωνία την οποία ανέτρεψαν, αισθανόταν βαθιά δυσπιστία προς το χρήμα...» (σ. 252).

Βιβλιογραφία

Bloch Maurice, «The symbolism of money in Imerina», στο Parry J. - Bloch M. (ed.), *Money and the morality of exchange*, Cambridge University Press, 1989.

Carsten J., «Cooking Money», στο Parry J. - Bloch M. (ed.), *Money and the morality of exchange*, Cambridge University Press, 1989.

Κάννον Τέρενς. *Η επαναστατική Κούβα*, Χοσέ Μαυτί, 1987.

Λένιν Β.Ι., *Απαντα*, τ.36, 37, 38, Σύγχρονη Εποχή, 1982.

Μαρξ Καρλ., *Το Κεφάλαιο*, τ.1, Σύγχρονη Εποχή, 1978.

Μαρξ - Κάουτσκι, *Το Κεφάλαιο* (επίτομο), Δωρικός, 1965.

Μαρξ Καρλ., «Θέσεις για τον Φόνεριμαχ», στο Ένγκελς Φρήντριχ, *Λουδοβίκος Φόνεριμαχ και το τέλος της κλασικής Γερμανικής Φιλοσοφίας*, Θεμέλιο, 1982.

Παπαγιώστος Βαγγέλης, «Για τη φύση των κοινωνιών του "υπαρκτού σοσιαλισμού"», περιοδικό *Διαλεκτική*, τεύχος 1, 1990.

Parry J. - Bloch M., Introduction στο Parry J. - Bloch M. (ed.), *Money and the morality of exchange*, Cambridge University Press, 1989.

Toren C., «Drinking cash», στο Parry J. - Bloch M. (ed.), *Money and the morality of exchange*, Cambridge University Press, 1989.

Άρης Κρουστάλης

Η διάλεξη του νομπελίστα και πώς το ΠΑΣΟΚ εφαρμόζει την ελεύθερη συζήτηση

Την Τρίτη 20/10/98, στις 8.30 το βράδυ, άρχισε στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής η διάλεξη του Ινδού Αμάρτια Σεν. Ο κ. Σεν είχε τιμηθεί λίγες μέρες πριν με το βραβείο Νόμπελ της Οικονομίας. Τη διάλεξη που οργάνωνε το ΚΕΠΕ παρακολούθησε μεταξύ άλλων και ιδιαίτερα εκλεκτό ακροατήριο: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο πρωθυπουργός, πολλοί υπουργοί και διάφορες διασημότητες.

Η διάλεξη ήταν σε υψηλό επίπεδο. Με μεγάλη σεμνότητα, ανάμεσα σε άλλα, ο κ. Σεν τόνισε την ανάγκη να μην είναι προσκολλημένος ένας πολιτικός μόνο στα οικονομικά μεγέθη (όπως, π.χ., στην αύξηση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος ή στη μείωση του πληθωρισμού), αλλά να εξε-

τάζει και την ποιότητα ζωής της κοινωνίας και την ιατρική περίθαλψη και τη δημόσια παιδεία. Είπε επίσης για τους πολιτικούς που στηρίζονται στην οικονομία της αγοράς ότι αντί να προσπαθούν να εξαφανίσουν το ρόλο του κράτους, θα πρέπει να το χρησιμοποιούν για να περιορίσουν τα προβλήματα που δημιουργεί η οικονομία αυτή. Σε όλη την ομιλία του αναφέρθηκε στον Ανδρέα Παπανδρέου και υπογράμμισε τη μεγάλη συμβολή του στην οικονομική θεωρία. Ακόμη τόνισε τη σημασία της Δημοκρατίας που, καθώς λέει και σε συνέντευξη που έδωσε, θεωρεί πιο σημαντική από τη διαφορά μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς.

Εδώ όμως δεν είναι σκοπός μας να παρουσιάσουμε όλα τα σημεία της διάλεξης